

FRIGITT · FØRSTE ALBUM

Verk & Virke

INNSTIKK

«Mennesker
former landskapet.
Og landskapet
former oss.»

Åsteder, mennesker og spor som blir igjen

Verk & Virke er Frigitt sitt første album – ti sanger fra bygder, industri og menneskeliv i Norge. Dette innstikket gir deg historiene bak sangene: stedene, menneskene, gjenstandene og sporene som formet dem.

HELE ALBUMET

Innhold

	Introduksjon	2
	<i>Om albumet</i>	
01	Livets Stein	4
	<i>Hyllestad, Ytre Sogn</i>	
02	Koo-om No Rosa	7
	<i>Norsk seterlandskap</i>	
03	Fargen Vi Aldri Ser	10
	<i>Blaafarveværket og Koboltgruvene, Modum</i>	
04	Sild mot Salt	13
	<i>Ålesund, Sunnmøre</i>	
05	To-femti i timen	16
	<i>Stavanger</i>	
06	Vardø 1910	19
	<i>Vardø, Finnmark</i>	
07	Thamshavn – Samme spor	22
	<i>Løkken Verk – Thamshavn, Trøndelag</i>	
08	Før Hausten Kom	25
	<i>Årdal, Sogn</i>	
09	Der Fjellet Stod	29
	<i>Titania, Sokndal</i>	
10	Kor E Slättefolket No?	33
	<i>Norge</i>	
	Kilder	37
	<i>Til hver sang</i>	

SPOR 01

Livets Stein

Før melet kom brødet. Før brødet kom steinen.

📍 HYLLESTAD, YTRE SOGN

PERIODE

Fra vikingtid til moderne tid, med tyngde på det førindustrielle steinarbeidet

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Hyllestad, Vestland

Periode

Kvernsteinsproduksjon er dokumentert fra 700-tallet. Driftsmåtene endret seg gjennom mer enn tusen år.

Råstoff

Kvernsteinsberg, særlig granat- og kyanittrik glimmerskifer som egnet seg til å male korn.

Mennesker

Steinhoggere, gårdsfolk, sjøfarere og handelsfolk. Kunnskapen lå i hendene og ble ført videre mellom generasjoner.

Betydning

Hyllestad var et stort produksjonsområde for kvernstein. Steinene ble sendt langt utenfor bygda og landet, og gjorde et lite vestlandsområde til en del av et omfattende handelsnettverk.

Før brød kunne bli brød, måtte korn bli mel.

Og før korn kunne bli mel, måtte noen finne den rette steinen.

I Hyllestad lå den i fjellet. Bergarten hadde egenskaper som gjorde den egnet til kvernstein: hard nok til å tåle arbeid, ru nok til å gripe kornet. Det var ikke nok å se på fjellet og tenke at dette sikkert gikk bra. Steinhoggeren måtte kunne lese det.

De eldste sporene etter produksjon går tilbake til 700-tallet. Først ble emner til håndkverner hogd rett ut av bergflaten. Senere kom dypere brudd, større steiner til vasskverner og nye arbeidsmåter. Utover 1700-tallet tok sprenging over mye av uttaket.

Det er registrert hundrevis av brudd og prøveuttak i Hyllestad. Fortsatt kan man se runde spor der emner er tatt ut av fjellet. Noen lyktes. Andre sprakk før arbeidet var ferdig og ble liggende igjen.

Det var tungt arbeid, men også presisjonsarbeid. Et feilslag kunne ødelegge timer eller dager. Jernet måtte treffe riktig. Steinen måtte gi seg på riktig måte. Det var en kunnskap som ikke kom fra en manual.

Når steinen var ferdig, begynte en helt annen reise.

Kvernstein fra Hyllestad ble fraktet sjøveien til andre deler av Norge og ut i Nord-Europa. De er funnet i blant annet Danmark, Sverige og på Island. Et tungt stykke fjell fra Ytre Sogn kunne ende på en gård langt borte og gjøre den samme jobben dag etter dag: male korn.

Det er lett å gjøre historien om kvernstein til en historie om geologi.

Egentlig handler den om mat.

Om at noen måtte stå i fjellet og forme redskapet som senere gjorde åkeren spiselig.

Steinen overlevde ofte mannen som hogg den.

Noen ganger ble også det uferdige liggende igjen.

En ring i fjellet. Et arbeid som stoppet midt i.

OBJEKT

Et uferdig kvernsteinsemne

Det uferdige emnet rommer hele sangen i én gjenstand. Det viser håndverket, risikoen og tiden som lå i arbeidet, men også det som kunne bli stående igjen når arbeideren forsvant. Det passer særlig godt til sangens idé om kunnskap som går fra far til sønn, og den siste steinen som aldri blir ferdig.

HVORFOR DENNE SANGEN

Vi ble hengende ved tanken på at en så grunnleggende del av hverdagen kunne begynne med én mann, ett jern og et stykke fjell.

I sangen lærer en far sønnen å arbeide med steinen. Det viktigste er ikke styrken i slaget, men å vite når man skal slå og når man skal lytte. «Ikkje slå før steinen svarar» ble derfor mer enn en arbeidsregel. Det ble selve kjernen.

Kunnskap kan ligge i hendene lenge før den finnes på papir.

Så dør faren.

Det siste emnet blir stående uferdig.

Vi valgte denne historien fordi arbeid også er arv. Ikke arv som eiendom, men som bevegelse, rytme og kunnskap. Noe du lærer av å stå ved siden av noen som kan det.

Og noen ganger er det nettopp det uferdige som blir stående lengst.

SPOR 02

Koo-om No Rosa

Før gjerder og motorer kunne en stemme være nok.

📍 NORSK SETERLANDSKAP

PERIODE

Seterdriftens storbetstid, særlig 1700- og 1800-tallet

🎧 SPOTIFY

🎵 APPLE MUSIC

▶ YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Setrer og støler i norske fjell- og dalbygder

Råstoff

Utmarksbeite og melk, videreforedlet til blant annet smør og ost.

Periode

Seterdrift er svært gammel og omtales allerede i middelalderens lovverk. Rundt 1850 var driftsformen på sitt mest utbredte.

Mennesker

Budeier, gjetere, barn og gårdsfamilier. Budeia hadde ansvar for dyr, melking, melkestell og mye av den daglige driften på setra.

Betydning

Seterdriften gjorde det mulig å bruke fjell og utmark som ressurs, samtidig som innmarka hjemme kunne spares til vinterfôr. Den skapte også egne arbeidsformer, tradisjoner og musikkuttrykk.

Før kua kunne melkes om kvelden, måtte hun først finnes.

På en seter kunne det være dagens mest grunnleggende problem.

Dyra gikk ute på store beiteområder. Ingen app viste hvor flokken hadde tatt veien. Ingen maskin hentet dem hjem. Når det var tid for melking, brukte budeia stemmen.

Kulokk var ikke pynt lagt oppå arbeidet. Det var en del av arbeidet.

Ropene og melodiene bar langt i åpent terreng. Dyra lærte stemmen å kjenne, og budeia kunne legge navn og korte beskjeder inn i lokken. «Kom no» var ikke bare tekst. Det skulle virke.

Når kyrne kom tilbake, begynte neste runde.

Melking. Ysting. Kjerning. Vasking. Vannbæring. Dyrestell. Mat.

Dagen var lang, og dyra hadde ingen forståelse for helg.

Seterdriften løste et enkelt problem på en smart måte. Beitet langt fra gården kunne brukes om sommeren, mens graset nær gården fikk stå og bli til vinterfôr. Fjell og utmark ble gjort om til melk, ost og smør.

Rundt midten av 1800-tallet var det trolig nær 100 000 støler i drift dersom vår- og høststøler regnes med. Så begynte systemet sakte å forandre seg. Meierier, veier, melkebil, nye driftsformer og mekanisering gjorde det mulig å organisere arbeidet på andre måter. Mange setrer uten vei ble lagt ned.

Stillheten kom ikke på én dag.

Først ble én seter borte.

Så en til.

Men stemmen levde videre.

Kulokken ble musikk, tradisjon og minne om en tid da stemmen ikke bare uttrykte noe.

Den gjorde en jobb.

OBJEKT

Kubjelle

Kubjella hører like naturlig til seterlandskapet som stemmen. Den fortalte hvor dyret befant seg når kroppen selv var ute av syne. I sangen står stemmen i sentrum, men bjella er den perfekte fysiske motparten: metall mot menneskestemme, lyd mot lyd, begge med en praktisk funksjon.

HVORFOR DENNE SANGEN

Vi ville lage en sang om arbeid som nesten ikke ser ut som arbeid lenger.

En stemme over fjellet kan høres vakker ut i dag. For budeia kunne den være et arbeidsredskap.

Det fascinerende var forholdet mellom menneske og dyr. Ingen grime. Ingen motor. Ingen tvang. Bare en stemme som var kjent nok til at flokken kom.

Derfor måtte sangen også starte nakent. Stemmen først. Resten av lydbildet får komme etterpå, omtrent slik seterlandskapet svarer med bjeller, klauver og rom.

Vi valgte historien fordi den handler om kunnskap som er så hverdagslig at den lett forsvinner uten at noen merker når den gikk tapt.

Og fordi det finnes noe ganske sterkt i tanken på at et helt arbeidsforhold kunne bæres av tillit, gjentakelse og lyd.

SPOR 03

Fargen Vi Aldri Ser

De hentet blått ut av fjellet uten å arbeide i blått.

📍 BLAAFARVEVÆRKET OG KOBOLTGRUVENE, MODUM

PERIODE

Særlig 1820- til 1840-årene

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Skuterudåsen og Blaafarveværket på Modum, Buskerud

Periode

Verket hadde sin storhetstid i 1830-årene. Rundt 1835–1840 var det Norges største bergverk og verdens største produsent av koboltfarge.

Råstoff

Koboltholdig malm, foredlet til blå koboltpigmenter.

Mennesker

Gruvearbeidere, borhauere, smeder, pukkverksarbeidere og ansatte ved fargeverket.

Betydning

Blaafarveværket ble en stor norsk eksportvirksomhet. På høyden oppgir verket at rundt 1200 mennesker arbeidet ved gruvene og anlegget, og at produksjonen stod for en svært stor del av verdensmarkedet for koboltfarge.

Det blå begynte i mørket.

Før pigmentet kunne havne på porselen, glass og varer ute i Europa, måtte noen få kobolten ut av fjellet på Modum.

På 1820- og 1830-tallet vokste Blaafarveværket voldsomt. Gruvedriften ble flyttet stadig mer under bakken. Produksjonen steg. Arbeidsstokken vokste. Rundt 1835–1840 var virksomheten blitt Norges største bergverk og verdens ledende produsent av koboltfarge.

Tallene er store.

Arbeidet var mye mindre elegant.

Borhaueren stod med hammer og borjern mot fjellet. Ofte arbeidet to sammen. Én holdt og dreide boret. Den andre slo.

Igjen.

Igjen.

Igjen.

I 1842 ble det håndboret en samlet lengde på rundt 35 kilometer i Koboltgruvene.

Ikke tunnel.

Borehull.

Jernene ble sløve og måtte tilbake til smia. Malmen måtte løsnes, sorteres, knuses og føres videre gjennom en lang rekke arbeidsoperasjoner før den kunne bli til det dyre pigmentet kundene ville ha.

Dette var en produksjonslinje før noen kalte det en produksjonslinje.

Og kontrasten er nesten for god til å finne på.

Mennene som hentet ut råstoffet arbeidet i stein, sot, støv og mørke. Sluttproduktet ble berømt for fargen.

Blått.

På det meste gikk pigmentet ut til kunder i store deler av Europa. Så kom konkurransen. Billigere syntetisk ultramarin presset markedet, og i 1848 ble verket lagt ut for salg.

Storhetstida var på vei over.

Men blåfargen hadde allerede reist langt.

Arbeiderne i gruva så ikke nødvendigvis det ferdige produktet.

De gjorde bare jobben som gjorde det mulig.

OBJEKT

Et stykke koboltmalm fra Modum

Malmstykket er mer interessant enn en ferdig blå gjenstand fordi det viser avstanden mellom arbeid og resultat. I steinen er fargen ennå ikke den klare blå verdenen senere fikk se. Det er råstoffet før skjønnheten, og dermed akkurat den kontrasten sangen bygger på.

HVORFOR DENNE SANGEN

Vi ble sittende fast i én tanke:

Hva om du bruker livet på å grave fram en farge du nesten aldri ser?

Arbeiderne kjente fjellet, mørket, støvet og verktøyet. Andre mennesker fikk den ferdige blåfargen.

Det ga oss både teksten og formen.

Sangen skulle ikke starte blå. Den skulle begynne nede i arbeidet, mørkt og trangt, og gradvis åpne seg. Fargen måtte komme musikalsk før den kom som forklaring.

Derfor handler dette ikke egentlig om en vakker blåfarge.

Det handler om avstanden mellom den som lager noe og den som får oppleve sluttresultatet.

Det er en ganske moderne historie, selv om den foregår i en gruve på 1800-tallet.

SPOR 04

Sild mot Salt

Byen kunne brenne. Silda måtte fortsatt i tønna.

ÅLESUND, SUNNMØRE

PERIODE

Fra gjennombruddet for storsildfisket i 1898, med bybrannen i 1904 som dramatisk midtpunkt

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Ålesund og fiskefeltene utenfor Sunnmøre

Periode

Storsildfisket skjøt fart fra 1898 og preget byen i flere tiår. Ålesund brant i januar 1904 og ble raskt bygget opp igjen.

Råstoff

Storsild og salt, pakket for lagring og eksport.

Mennesker

Fiskere og mannskap til sjøs, arbeidere på kaiene og kvinner som sorterte, saltet og pakket sild.

Betydning

Storsilda ble en bærebjelke i Ålesunds økonomi og ga byen tilnavnet «Storsildbyen». Arbeidet på sjø og land var med på å finansiere og forme byen som vokste fram etter brannen.

Silda bestemte arbeidstida.

Ikke klokka.

Når fangsten kom inn, måtte den håndteres. Fort. Fisken kunne ikke settes på vent fordi dagen allerede hadde vært lang.

I 1898 startet prøvafiske med drivgarn etter storsild utenfor Ålesund. Resultatene var gode nok til å åpne en ny epoke. Fiskeflåten vokste, motorer kom om bord, og feltene ble større.

På land ventet resten av arbeidet.

Sild skulle losses, sorteres, saltet og legges i tønner. Saltet gjorde den ferske fisken til en vare som kunne sendes videre. Rundt dette vokste handel, transport og arbeidsplasser.

Mange av hendene på land tilhørte kvinner.

Sildekonene stod ved kassene og tønnene og gjorde jobben som fikk råvaren videre. Det var kaldt, vått og fysisk. Salt er glimrende til konservering og elendig i små sår på hendene.

Så kom natta 23. januar 1904.

Brannen startet på Aspøya og spredte seg raskt gjennom trebyen i sterk vind. Rundt 800 bygninger gikk tapt. Om lag 10 000 mennesker stod uten hjem.

Mens byen brant, ble båter reddet ut fra havna.

Det var ikke tilfeldig hva folk forsøkte å berge.

Fiskeflåten var arbeid, inntekt og framtid.

Ålesund ble bygget opp igjen i mur og jugendstil. Fasaden skiftet nesten over natta i historisk målestokk.

Arbeidet gjorde ikke det.

Silda kom fortsatt inn.

Noen måtte fortsatt ta imot den.

Noen måtte fortsatt stå med hendene i fisk og salt.

Det er lett å se på den gjenreiste byen og tenke at brannen delte historien i et tydelig før og etter.

På kaia var skillet mindre pent.

Der fortsatte arbeidet.

OBJEKT —————

Sildetønne

Tønna er møtepunktet mellom havet og markedet. Silda kom inn som fersk fangst og forlot kaia som holdbar handelsvare. Den rommer både kvinnes saltearbeid og hele økonomien rundt eksporten uten å bli et generisk «fiskeriobjekt».

HVORFOR DENNE SANGEN —————

Vi ville bort fra bildet av fiskeren alene på havet.

For hver båt som kom inn, stod det mennesker på land og gjorde resten av jobben. Mange av dem var kvinner, og mye av arbeidet deres forsvinner fort bak fortellingen om fangst, redere og vakre byhus.

Så kom 1904 og ga oss den andre halvdel av sangen.

Ålesund brant og ble bygget opp igjen i en helt ny drakt.

Men på kaia var hendene de samme.

Det ble et bilde vi likte: Byen kan skifte ansikt, mens arbeidet fortsetter nedenfor.

Derfor fikk låta en rytme som nesten kan arbeides til. Litt kollektiv, litt mekanisk, litt dans. Ikke fordi salting av sild var romantisk.

Fordi mange kropper gjorde den samme jobben side om side.

SPOR 05

To-femti i timen

Når lønna følger tempoet, begynner sekundene å koste.

📍 STAVANGER

PERIODE

Ca. 1900–1915

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Stavanger

Periode

Hermetikkindustrien vokste eksplosivt rundt århundreskiftet og fram mot første verdenskrig.

Råstoff

Brisling, olje og blikk til hermetikkboksene.

Mennesker

Særlig kvinnelige fabrikkarbeidere, men også blikkenslagere, maskinoperatører, barn i høysesongen og arbeidere i tilknyttede fag.

Betydning

Hermetikken gjorde Stavanger til industriby. Produksjonen skapte tusenvis av arbeidsplasser, endret kvinnearbeidet og drev fram både mekanisk og grafisk industri.

På fabrikkgulvet var det ikke nok at fisken kom.

Den måtte gå fort.

Mot slutten av 1800-tallet forsvant mye av silda fra fjordene rundt Stavanger. Brislingen var der fortsatt. Den lille fisken ble røkt, lagt i olje og solgt som norske sardiner.

Så begynte byen å gå på boks.

I 1900 arbeidet rundt 1600 mennesker i hermetikkindustrien i Stavanger. I 1913 var tallet over 4600. Antallet fabrikker steg, eksporten skjøt fart og maskinene tok stadig mer plass.

Men mange arbeidsoperasjoner krevde fortsatt hender.

Kvinner trådde fisk, klippet, sorterte og la brisling i bokser. På museet i Stavanger beskrives arbeidet som akkordarbeid: Det måtte gå fort.

Det er lett å forstå hvorfor.

Mellom 1900 og 1910 ble hermetikkeksporten mangedoblet. Nye stansemaskiner og falsemaskiner fjernet flaskehalser. En stansemaskin kunne presse rundt 20 000 bokser om dagen.

Maskinen satte tempoet.

Mennesket måtte følge etter.

Arbeidslivet var også delt etter kjønn. Kvinnene tok ofte fisken, mennene maskinene og blikkarbeidet. Men grensene ble utfordret. Under konflikten i 1901 satte kvinner seg også ved loddebordene, arbeid som tradisjonelt hadde vært mennenes.

Samme år organiserte kvinnene seg.

Rundt 200 møtte fram da Kvindelige Hermetikkarbeideres Forening ble dannet. Bakgrunnen var arbeidstid, rettigheter og hvem som fikk bestemme over dagen deres.

Det var ikke bare en historie om sardiner.

Det var en historie om tid.

Hvor mange bokser.

Hvor mange fisk.

Hvor mange bevegelser.

Hvor lenge til middag.

Hvor mange øre.

Masseproduksjon gjorde maten billigere og industrien større.

Den gjorde også klokka til en del av arbeidsbenken.

OBJEKT

Hermetikkboks med iddis

Selve boksen er arbeidsresultatet. Iddisen, den trykte etiketten, gjør objektet spesielt Stavanger-typisk og kobler hermetikkindustrien til byens sterke grafiske industri. Ett lite objekt rommer fisk, fabrikk, maskin, eksport og markedsføring.

HVORFOR DENNE SANGEN

Vi ville lage en sang der selve arbeidsmåten kom inn i musikken.

Akkordarbeid er nesten laget av rytme: gjør jobben, tell, neste, gjør jobben igjen.

Derfor ble repetisjonen viktigere enn et vanlig stort refreng. Låta skulle få følelsen av en linje som går. Når produksjonen stopper, merker du det. Når den starter igjen, er du tilbake i tempoet før du rekker å tenke.

Tittelen bruker «to-femti» som sangens telling og bilde på produksjonspress. Det skal ikke leses som en påstand om at alle hermetikkarbeidere i Stavanger hadde én dokumentert standardkvote på nøyaktig 250 bokser i timen.

Det vi ville fram til var mennesket inni tellingen.

For fabrikken teller bokser.

Sangen prøver å telle folkene som fylte dem.

SPOR 06

Vardø 1910

Et språk blir ikke borte på én dag.

📍 VARDØ, FINNMARK

PERIODE

Rundt 1910, midt i fornorskingsperioden

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Vardø og det flerspråklige Varanger-området i Finnmark

Råstoff

Fisk som livsgrunnlag. Kvensk språk og kultur er sangens egentlige råstoff.

Periode

Rundt 1910. Fornorskingspolitikken hadde da vært aktiv i flere tiår og skulle fortsette langt inn på 1900-tallet.

Mennesker

Kvener/norskfinner, samer og nordmenn i et område der flere språk og kulturer møttes. Fiskere, arbeidere, familier, handelsfolk og skolebarn.

Betydning

Fornorskingspolitikken presset kvensk ut av skole og offentlige arenaer og bidro til et kraftig språkskifte. Konsekvensene merkes fortsatt i familier der språket ikke lenger ble overført mellom generasjoner.

I Vardø rundt 1910 kunne du høre flere språk på samme dag.

Havna trakk til seg fiskere, arbeidere og handelsfolk. Varanger hadde lenge vært et område der norsk, samisk, kvensk/finsk og russisk kontakt levde tett på hverandre.

Men staten hadde bestemt hvilket språk framtida skulle snakke.

Fornorskingspolitikken var allerede godt etablert. Skolen og kirken ble viktige verktøy. Kvensk og finsk kunne fra 1870 brukes som hjelpespråk i skolen i Finnmark og Nord-Troms, men målet var at elevene skulle over på norsk.

Det høres teknisk ut.

For et barn var det enklere.

Språket hjemme var ikke språket som ga status ute.

Kvensk var på begynnelsen av 1900-tallet fortsatt et dominerende språk i flere kvenske bygder i nord. Samtidig ble det knyttet stadig sterkere forventninger til norsk i skole, offentlig liv og samfunn.

Språkskiftet skjedde ikke med én ordre og én dato.

Det skjedde familie for familie.

Barn lærte at norsk var språket de måtte beherske for å komme seg fram. Foreldre kunne begynne å bruke mer norsk hjemme fordi de trodde det ville gjøre livet lettere for barna. Neste generasjon forstod kvensk, men brukte det mindre.

Så kom en generasjon som kunne noen ord.

Og en etter der igjen som visste at bestemor hadde snakket det.

Dette foregikk samtidig som byen selv var alt annet enn språklig lukket.

I havna hadde folk i generasjoner handlet på tvers av språk. Pomorhandelen med områdene rundt Kvitsjøen skapte til og med russennorsk, et enkelt kontaktspråk laget fordi folk måtte forstå hverandre for å få handelen gjort.

Det er vanskelig å finne en skarpere kontrast.

På kaia fant folk nye måter å forstå hverandre på.

I skolen ble én språkretning gjort til den riktige.

Kvensk forsvant ikke.

Men det ble presset ut av stadig flere rom.

Og når et språk slutter å gå fra foreldre til barn, kan stillheten vokse fort.

OBJEKT

ABC-/skolebok fra fornorskingsperioden

Skolen var et av de viktigste redskapene i fornorskingspolitikken. Derfor er en enkel skolebok sterkere her enn et typisk fiskeriobjekt. Den ser uskyldig ut, men representerer stedet der mange barn lærte hvilket språk samfunnet forventet at de skulle bruke.

HVORFOR DENNE SANGEN

Denne sangen handler om noe som kan forsvinne uten at det lager lyd.

Et språk.

Vi ville ikke bare skrive at kvensk ble presset tilbake. Vi ville la selve sangen gjøre det motsatte.

Den begynner på norsk.

Så kommer kvensken inn.

Litt etter litt får den større plass, helt til sangen til slutt står igjen på kvensk.

Historien gikk i stor grad den andre veien. Norsk tok mer plass. Kvensk ble presset tilbake.

Derfor ble språkbyttet i sangen en liten motbevegelse.

Ikke en historisk rekonstruksjon.

Mer som å skru filmen baklengs noen minutter og la språket få rommet tilbake.

SPOR 07

Thamshavn – Samme spor

Toget går samme vei. Folkene gjør ikke det.

📍 LØKKEN VERK – THAMSHAVN, TRØNDELAG

PERIODE

1905–1974, med åpningen i 1908–1910 som startpunkt

- 🎧 SPOTIFY
- 🎵 APPLE MUSIC
- ▶️ YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Løkken Verk, Orkladalen og Thamshavn ved Orkdalsfjorden

Periode

Banen ble bygget 1905–1910. Første del åpnet i 1908, og banen nådde Løkken Verk i 1910. Malmtransporten fortsatte til 1974.

Råstoff

Kobberholdig svovelkis fra gruvene på Løkken Verk.

Mennesker

Gruvearbeidere, rallare, anleggsarbeidere, lokførere, konduktører, stasjonsfolk og havnearbeidere.

Betydning

Thamshavnbanen bandt gruva til utskipningshavna og ble en tidlig elektrisk industrijernbane. Den fikk også betydning for lokalsamfunnene langs banen.

Hesten var blitt for treg.

Malmen fra Løkken Verk skulle ned gjennom Orkladalen og ut til sjøen. Da produksjonen vokste, holdt ikke gamle transportmåter lenger.

Løsningen ble stålskiner.

Mellom 1905 og 1910 ble Thamshavnbanen bygget fra gruvene på Løkken til utskipningshavna ved Thamshavn. I 1908 åpnet kong Haakon strekningen mellom Thamshavn og Svorkmo. To år senere var banen ferdig helt fram til Løkken Verk.

Så begynte repetisjonen.

Malm ned.

Tog tilbake.

Malm ned.

Tog tilbake.

Banen var bygget for industrien, men den fraktet også passasjerer og annet gods. Dermed ble stasjonene en del av hverdagen i dalen. Et system som egentlig skulle flytte stein, begynte også å flytte mennesker.

Teknisk lå banen langt framme. Den ble elektrisk drevet og regnes som en pioner i norsk jernbanehistorie.

Men maskinen er bare halvparten av historien.

Noen måtte bygge traseen.

Noen måtte vedlikeholde den.

Noen måtte kjøre toget gjennom mørke morgener, vinter, regn og de samme kurvene år etter år.

Under andre verdenskrig ble malmtransporten så viktig for tysk krigsindustri at banen ble mål for norske sabotasjeaksjoner. Lokomotiver ble sprengt og trafikken forsøkt stanset.

Etter krigen gikk toget igjen.

Passasjertrafikken tok slutt i 1963. Malmtogene fortsatte til 1974.

Nesten sytti år med den samme grunnbevegelsen:

Fra fjellet til fjorden.

Skinneene lå der.

OBJEKT

Jernbanelykt

Lykta hører til de små tingene som fulgte arbeidet langs sporet. Den ble båret ut i mørke morgener og vinterkvelder, og lyste for den som skulle kjøre, kontrollere eller vedlikeholde. Skinnene ligger igjen, men lykta peker mot menneskene som holdt banen i gang, og passer godt til sangens idé om det faste sporet og generasjonene som skiftes ut.

HVORFOR DENNE SANGEN

Det var gjentakelsen vi falt for.

Et tog kan gå samme strekning år etter år uten å vite noe om hvem som står i førerhuset.

Mennesket blir eldre.

Maskinen får service.

Neste skift kommer.

Toget går igjen.

Derfor måtte låta ha noe mekanisk i bunnen. En rytme som bare fortsetter, mens de menneskelige elementene rundt den får bære slitasje, tid og liv.

«Samme spor» handler ikke bare om jernbane.

Det handler om arbeidssystemet som varer lenger enn den enkelte arbeider.

Og om hvor lett det er å huske maskinen når menneskene som holdt den i gang er borte.

SPOR 08

Før Hausten Kom

Bygda vokste. Det gjorde ikke alt rundt den.

📍 ÅRDAL, SOGN

PERIODE

Fra krigsårenes utbygging til industrisamfunnet og miljøkonflikten etter 1948

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Øvre Årdal og Årdalstangen, Vestland

Periode

Utbyggingen skjøt fart under andre verdenskrig. Aluminiumsproduksjonen startet i 1948. Fluorforurensningen preget særlig de første tiårene etter oppstart.

Råstoff

Aluminiumoksid, store mengder elektrisk kraft og karbon til smelteprosessen.

Mennesker

Anleggs- og smelteverksarbeidere, ingeniører, funksjonærer, familier som flyttet inn, bønder i nærområdet og tvangsarbeidere under den tyske utbyggingen.

Betydning

Årdal ble et symbol på norsk etterkrigsindustrialisering. Verket ga arbeid og bygde et helt industrisamfunn, men fluorutslippene skapte også en av de tidlige store norske miljøkonfliktene.

Først kom jobbene.

Så kom husene.

Så kom røyken.

Planene om storindustri i Årdal var eldre enn krigen, men den tyske okkupasjonen satte fart i utbyggingen. Aluminium var viktig for krigsindustrien, og kraftressursene i Årdal gjorde stedet attraktivt.

Bygda ble anleggsplass.

Folk kom inn. Brakker kom opp. Fjell ble åpnet og vannkraft bygd ut. Under krigen ble også sovjetiske og franske tvangsarbeidere satt inn i arbeidet.

Etter frigjøringen tok den norske staten prosjektet videre.

I 1948 startet aluminiumsproduksjonen.

Så begynte et annet byggverk.

Ikke bare fabrikk.

Samfunn.

Familier flyttet inn. Boliger, veier, butikker og skoler kom til. Arbeidsplassen organiserte store deler av livet i bygda. Årdal ble et av de tydeligste bildene på etterkrigstidens tro på industri: kraft inn, metall ut, arbeid til folket.

Men ovnene sendte også noe annet ut.

Fluorholdig røyk.

I 1949 begynte bønder å rapportere om syke dyr. I 1951 ble fluorforgiftning bekreftet. Forurensningen falt ned på graset og gikk videre til dyra som beitet. Skog tok skade. Arbeidere fikk helseplager. Fluordisen kunne ligge over bygda.

Det oppstod to historier samtidig.

I den ene vokste Årdal.

Flere mennesker. Flere hus. Mer arbeid. Mer produksjon.

I den andre begynte naturen rundt verket å vise regningen.

Bøndenes kamp mot utslippene ble viktig i utviklingen av norsk forurensningsforvaltning. Røykskaderådet ble etablert i 1961. Senere kom bedre rensing og nye ovnsteknologier.

Årdal er derfor vanskelig å putte i én boks.

Industrien ga bygda en framtid.

Industrien skadet også bygda den bygde framtida i.

Begge deler er sant.

OBJEKT

Aluminiums matboks

Matboksen viser aluminium der det møtte vanlige liv: som niste på vei til skiftet. Den knytter det blanke metallet til menneskene som lagde det og levde av det, og gjør kontrasten til røyken, graset og dyrene rundt verket tydelig, uten å bli en barre på en sokkel. Ett lite, buklete stykke aluminium kan bære begge sidene av fortellingen.

HVORFOR DENNE SANGEN

Her var det ikke én historie.

Det var to som gikk samtidig.

Den ene handler om mennesker som kommer til Årdal. Jobber. Hus. Familier. Et samfunn som vokser.

Den andre handler om landskapet rundt dem. Røyken. Gras som tar imot fluor. Dyr som blir syke. Trær som forandrer seg.

Vi ville la sangen følge begge linjene samtidig.

Menneskene går mot framtida.

Naturen går mot noe som ser ut som høst før høsten egentlig kommer.

Det er derfor låta heter *Før Hausten Kom*.

Ikke som en dom over industrien.

Som en påminnelse om at framgang kan ha to tidslinjer på én gang.

SPOR 09

Der Fjellet Stod

Arbeidsplassen vokser ved at horisonten blir mindre.

📍 TITANIA, SOKNDAL

PERIODE

1902 til i dag, med Tellnes fra 1960

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Sandbekk, Tellnes og Jøssingfjord i Sokndal, Rogaland

Periode

Titania ble grunnlagt i 1902. Tidlig drift foregikk ved Sandbekk/Storgangen. Tellnesforekomsten ble oppdaget i 1954 og satt i drift i 1960.

Råstoff

Ilmenitt, også kalt titanjernstein. Råstoffet brukes blant annet til titandioksid, kjent som titanhvitt.

Mennesker

Gruvearbeidere, bore- og sprengningsmannskap, sjåfører, mekanikere, prosessoperatører og familier som gjennom generasjoner har vært knyttet til Titania.

Betydning

Titania er en hjørnesteinsbedrift i Sokndal og driver en av verdens store ilmenittforekomster. Samtidig har dagbruddet forandret landskapet i enorm skala.

På Tellnes flyttes ikke bare stein.

Landskapet flyttes.

Titania ble stiftet i 1902. I de første tiårene lå mye av driften ved Sandbekk og Storgangen. Så ble en ny forekomst funnet på Tellnes i 1954.

I 1960 startet driften der.

Det forandret skalaen.

Ilmenitten ligger i fast fjell. Før den kan bli et konsentrat som sendes videre, må berg bores, sprenges, lastes, kjøres, knuses og separeres.

Maskinene er store fordi problemet er stort.

Et dagbrudd spiser seg ikke inn i fjellet på én dramatisk dag.

Det skjer salve for salve.

Skift for skift.

År for år.

For Sokndal har Titania samtidig vært arbeid. Lønn. Fagmiljø. Familier. En bedrift stor nok til å påvirke hele kommunen.

Råstoffet forsvinner langt videre enn utsikten fra gruva.

Ilmenitt brukes blant annet til å fremstille titandioksid. Det hvite pigmentet finnes i en lang rekke produkter. Mørk malm fra Sokndal kan ende som hvitt pigment et helt annet sted.

Det er en merkelig transformasjon.

Enda mer synlig er transformasjonen av stedet selv.

Der fjellet stod, kommer et brudd.

Veier flyttes.

Fjellvegger åpnes.

Masser tas ut.

Horisonten endrer form.

Det er mulig å måle produksjonen i tonn.

Vanskeligere er det å måle hva som skjer når en arbeidsplass bokstavelig talt forbruker deler av landskapet den ligger i.

For arbeideren er ikke det en abstrakt tanke.

Det er utsikten på vei til jobb.

ILLUSTRASJON

OBJEKT —————

Skiftmerke / arbeidsmerke fra Titania

Et skiftmerke gjør den enorme gruva menneskelig. I stedet for å vise enda en maskin eller steinbit viser det den enkelte arbeideren som gikk inn i systemet, registrerte skiftet sitt og gjorde jobben. Det passer særlig godt til Innstikk fordi det knytter industriens enorme skala til ett lite metallstykke.

HVORFOR DENNE SANGEN —————

Det begynte med en enkel tanke:

Hva gjør det med et sted når arbeidsplassen bokstavelig talt fjerner horisonten?

Titania gir arbeid til mennesker som samtidig er med på å spreng, flytte og foredle fjellet de lever ved.

Det er ikke ment som en enkel historie om «industri mot natur». Det interessante ligger nettopp i at begge ting kan være sanne samtidig: Bedriften kan være viktig for folk, og fjellet kan faktisk forsvinne.

Derfor lot vi også musikken miste noe underveis.

Elementer forsvinner.

Refreng og motiv får mindre å stå på.

Sangen endrer seg på samme måte som landskapet.

Til slutt skal du nesten savne noe du hørte tidligere.

Som en horisont du først legger merke til når den ikke er der.

SPOR 10

Kor E Slåttefolket No?

Arbeidet finnes fortsatt. Spørsmålet er hvem som gjør det.

📍 NORGE

PERIODE

Nåtid, med blick bakover mot det praktiske arbeidslivet som formet landet

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

FAKTA

Sted

Norge, fra gårder og verksteder til byggeplasser, veier, industri og lokalsamfunn.

Råstoff

Praktisk kunnskap, håndverk, vedlikehold, jordbruk, maskiner, materialer og arbeid som må gjøres fysisk.

Betydning

Sangen stiller et spørsmål om hva som skjer når samfunnet blir stadig flinkere til å organisere, dokumentere og administrere arbeid, samtidig som selve det praktiske arbeidet lett blir mindre synlig.

Periode

Nåtid, sett i kontrast til arbeidslivet som de øvrige sporene på albumet springer ut av.

Mennesker

Folk som bygger, reparerer, dyrker, kjører, sveiser, skrur, slår, bærer, vedlikeholder og får ting til å fungere.

Graset vokser fortsatt.

Tak lekker fortsatt.

Maskiner stopper. Veier må brøytes. Dyr skal føres. Hus må bygges. Noen må skifte lageret, sveise sprekken, rydde grøfta og få traktoren i gang før regnet kommer.

Arbeidet forsvant aldri.

Det bare skiftet form.

Før kunne en slåttegjeng gå ut sammen når været var riktig. Ljåene måtte holdes skarpe, høyet måtte tørkes, og alle visste hvorfor de var der. Det var ikke romantisk. Det var arbeid som måtte bli ferdig før været bestemte noe annet.

Senere kom slåmaskinen.

Så traktoren.

Så større maskiner, bedre verktøy og teknologi som gjorde én person i stand til å gjøre arbeid som tidligere krevde mange.

Det var framgang.

Det er fortsatt framgang.

Men maskiner fjerner ikke behovet for folk som kan se hva som er galt, forstå hvordan noe virker og faktisk gjøre noe med det.

Det er der spørsmålet begynner.

For dagens arbeidsliv er fullt av systemer rundt arbeidet.

Planer. Skjema. Avvik. Møter. Innlogginger. Rapportering. Dokumentasjon. Presentasjoner.

Mye av det er nødvendig.

Noe av det er til og med ganske lurt.

Men et skjema tetter ikke taket.

En PowerPoint får ikke kua inn.

Et statusmøte sveiser ingenting sammen.

Det betyr ikke at Norge har sluttet å ha arbeidsfolk. Langt ifra. De finnes på verkstedet, i fjøset, i industrien, på byggeplassen, langs veien og ute på havet.

Kanskje er det heller synligheten som har flyttet seg.

Det praktiske arbeidet skjer ofte uten store ord. Når det fungerer, legger vi knapt merke til det. Først når noe stopper, ser vi hvor mye som faktisk hviler på mennesker som kan mer enn å beskrive problemet.

Derfor står slåttefolket igjen som bilde.

Ikke fordi alle burde finne fram ljåen.

Men fordi de representerer noe enkelt:

Noen måtte møte opp.

Noen måtte kunne jobben.

Og før dagen var over, måtte noe faktisk være gjort.

OBJEKT

Et brukt bryne i bryneholk

Ljåen er det åpenbare symbolet på slåttene. Brynet er bedre for denne sangen. Det er et lite vedlikeholdsverktøy som bare har verdi fordi noen vet hvordan og når det skal brukes. Det representerer ikke bare gammelt jordbruk, men praktisk kunnskap: evnen til å holde verktøyet i stand og arbeidet i gang.

Brynet fungerer også som bro mellom fortid og nåtid. Teknologien forandrer seg, men prinsippet består. Verktøy virker ikke av seg selv.

HVORFOR DENNE SANGEN

De ni første sporene går bakover i arbeidshistorien.

Steinhoggeren.

Budeia.

Gruvearbeideren.

Sildekona.

Fabrikkarbeideren.

Fiskeren.

Jernbanefolket.

Smelteverksarbeideren.

Gruvearbeideren igjen.

Så kommer spor ti og spør hva alt dette har med oss å gjøre nå.

Kor E Slåttefolket No? er derfor ikke først og fremst en sang om slått. Slåttefolket er bildet vi bruker på folk som kan gjøre noe konkret og få en jobb ferdig.

Sangen etterlyser ikke en verden uten kontorer, systemer eller teknologi.

Den spør bare om balansen har flyttet seg.

Har vi blitt så flinke til å beskrive, organisere, måle og rapportere arbeidet at vi noen ganger glemmer hvem som faktisk gjør det?

Derfor ligger denne låta sist.

Etter et album fullt av mennesker som bygde, hogg, saltet, bar, kjørte og smeltet, ville vi avslutte i nåtid.

Ikke med et svar.

Med et spørsmål.

Kor e slåttefolket no?

Kilder

Kildene til fortellingene, sang for sang.

01 Livets Stein

Norges geologiske undersøkelse – Kartlegging og karakterisering av kvernsteinsbruddene i Hyllestad [ngu.no](#)

Norges geologiske undersøkelse – Feltrapport: Kvernsteinsbrudd i Hyllestad, Sogn og Fjordane [ngu.no](#)

02 Koo-om No Rosa

Norsk Seterkultur – Seterkulturen [seterkultur.no](#)

Norsk Seterkultur – Fortid – nåtid – framtid [seterkultur.no](#)

03 Fargen Vi Aldri Ser

Blaafarveværket – Historien [blaa.no](#)

Blaafarveværket – Blaa farveværket året 1835–36 [blaa.no](#)

04 Sild mot Salt

Nasjonalbiblioteket – Fra storsildefiske ved Aalesund 1914 [nb.no](#)

Ålesund kommune, arkivert historisk tidsreise – Storsildbyen [archive.ph](#)

Bypatrioten – omtale av Sildekona og sildekones saltearbeid [bypatrioten.com](#)

05 To-femti i timen

Stavanger Museum – 1900-tallet [stavangermuseum.no](#)

IDDIS – Kvindelige hermetikarbeideres forening [iddis.no](#)

IDDIS – M for masseproduksjon! [iddis.no](#)

IDDIS – Produksjonslinjen [iddis.no](#)

06 Vardø 1910

Kommunal- og distriktsdepartementet – Handlingsplan for kvensk språk 2026–2031, særlig bakgrunnskapitlet om fornorskingspolitikken [regjeringen.no](#)

Varanger museum – Kvensk/norskfinsk historie [varangermuseum.no](#)

Varanger museum – Kvener i Vardø [varangermuseum.no](#)

07 **Thamshavn – Samme spor**

Orkla Industrimuseum – *Thamshavnbanen historie* [oi.no](#)

Riksantikvaren – *Thamshavnbanen i Sør-Trøndelag fredet* [riksantikvaren.no](#)

08 **Før Hausten Kom**

Store norske leksikon – *Årdal og Sunndal Verk* [snl.no](#)

Hydro – historien om utbyggingen i Årdal [hydro.com](#)

Forskning.no – *Forgiftet fe ga norsk miljøpolitikk* [forskning.no](#)

09 **Der Fjellet Stod**

Store norske leksikon – *Titania* [snl.no](#)

Store norske leksikon – *Tellnes* [snl.no](#)

Store norske leksikon – *ilmenitt* [snl.no](#)

Store norske leksikon – *Jøssinghavn* [snl.no](#)

10 **Kor E Slåttefolket No?**

Store norske leksikon – *slått – jordbruk* [snl.no](#)

Store norske leksikon – *ljà* [snl.no](#)

Store norske leksikon – *bryne* [snl.no](#)

Fortellingen om nåtiden er bevisst formulert som sangens spørsmål og perspektiv, ikke som en statistisk påstand om at Norge mangler arbeidsfolk generelt. Historiske referanser til slått og verktøy brukes som kontrast og bilde.

Hør hele albumet

Ti sanger. Ti steder. Ett landskap.

SPOTIFY

APPLE MUSIC

YOUTUBE MUSIC

Ikoner: Lucide (ISC-lisens). Fonter: Playfair Display, EB Garamond, Jost og La Belle Aurore
(SIL Open Font License).

INNSTIKK.FRIGITT.NO